

ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ ПРО ЛЮДИНУ

О. І. Іванова

У статті автор розглядає проблему виховання духовності, її структурні компоненти й категорії, теоретико-методологічні засади виховання духовності та духовних якостей особистості на базі філософських та психолого-педагогічних досліджень.

Ключові слова: *духовність, духовні якості, виховання, духовні цінності, духовний розвиток.*

Проблема виховання духовності особистості була і є в епіцентрі уваги багатьох людинознавчих наук, тому визначення сутності цього поняття не є однозначним. До духовності звертались вчені ще в період античності й більшість з них (Алкемеон, Геракліт, Демокрит, Анаксимен, Арістотель) вважали, що основою духовності є душа. Для Геракліта і Демокрита душа – це вогонь. Анаксимен пов'язував душу із сонцем. Поняття «душі» античні філософи розуміли як віддзеркалення історичних змін, що впливали на психіку людини.

У філософській науці поняття "духовність" завжди посідало значне місце, оскільки воно відіграє визначальну роль у вирішенні ключових проблем людського буття: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. Платон, Арістотель, Г. Сковорода, П. Юркевич та інші філософи вважали, що поняття "духовність" є похідним від слова "дух" (лат. "spirit" та грец. "pneuma"), що означало рухливе повітря, повівання дихання як носія життя.

Проблема духовності була провідною і в російській релігійній філософії кінця XIX – початку XX ст. (В. Соловйов, П. Флоренський, М. Федоров). В. Вернадський, М. Бердяєв, В. Соловйов, П. Флоренський уявляли людину сутністю Всесвіту, головною цінністю світобудови, а шлях до високої духовності вбачали у злитті з Космосом.

У християнській традиції духовність – це та людська якість, яка виділяє її з тваринного світу та уподібнює Богу, це богоподібність, спрямованість усього життя, цілей і цінностей до Бога як джерела істинної духовності.

Значний внесок у розробку проблеми духовності зробили зарубіжні філософи – М. Бубер, М. Шелер, П. Тейяр де Шарден, Х. Ортега-і-Гассет, А. Швейцер, Е. Фромм, В. Франкл. Духовність вони пов'язували з категоріями духовно-моральних цінностей та ідеалів, совісті, добра, істини, краси, любові.

З точки зору сучасних українських філософів (В. Андрущенко, В. Баранівський, Б. Кримський), духовність – це спосіб розбудови особистості; це зустріч із самим собою, своєю душею, внутрішнім Я; це – вихід до вищих цінних інстанцій формування, конструювання особистістю самої себе; це провідний фактор розумової гармонізації світу зовнішнього та внутрішнього, їхнє узгодження з моральними законами; це цінний зміст та спрямованість буття.

В кожен історичну епоху складалося своє розуміння поняття «духовність». У мислителів епохи Відродження проявляється практично зорієнтований характер духовності; в німецькій філософії – духовність як здатність до самовдосконалення (І. Кант); відображення процесів "внутрішнього світу людини", що формуються на основі розвитку духу, який існує як божественне начало (Ф. Шеллінг); діалектика суб'єктивного, об'єктивного та абсолютного духу (Й. В. Ф. Гегель).

Філософські аспекти духовності розглядаються в сучасній науці з позицій П. Симонова, П. Єршова та Ю. В'яземського щодо духовності як якості особистості, що становить собою соціальну цінність, потребу в пізнанні, у прагненні до добра, співпереживання.

У філософських працях М. Кагана наголошується на необхідності розрізнення таких категорій, як "дух", "духовний", "духовність", відзначається цінність цих понять, які позначають якісну відмінність психічної діяльності людини від психічної активності тварин [5, с. 93–94].

С. Кримський вважав підґрунтям духовності особистості християнську триєдність "Віра, Надія, Любов", наголошуючи, що "духовність – це завжди ціннісне домобудівництво особистості, це той нескінченний шлях до формування свого внутрішнього світу, який дозволяє людині не залежати повністю від контексту зовнішнього життя, залишатися собі тотожним [7].

На спрямованості особистості до соціально-позитивних, гуманістичних цінностей у зв'язку із розвитком духовності наполягає Р. Лифшиць, який дає таке визначення: "духовність є така смисложиттєва

позиція особистості у світі, якою людина відкриває себе світу, а також іншій людині як одиничному носієві родової людської суті" [8, с. 49].

Історико-філософським підґрунтям для формування сучасних філософських уявлень щодо духовності на думку І. Кального є наукові положення німецької класичної філософії. Саморозвиток, самореалізація, самоперетворення, самовдосконалення тощо, за твердженням філософа, є важливими у розумінні проблем духовності особистості [6, с. 36].

Філософсько-релігійне осмислення духовності представлено у дослідженнях українського філософа А. Алексеєнко, яка наголошує на необхідності методологічного плюралізму у вивченні феномену духовності (філософсько-культурологічний, культурно-антропологічний аспекти). А. Алексеєнко розглядає духовність як "цілісність, яка включає єдність раціональної та ірраціональної складової, що знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і активно впливають одна на одну [1, с. 10].

Н. Йордакі у визначенні методологічних засад виховання духовності наголошує на таких екзистенціалах, як: екзистенціали духовного буття (добро, любов), раціонально-вольові основи (істина, свобода і творчість) та естетичні форми (краса) [4, с. 2].

Наукову цінність мають погляди В. Мурашова на сутність духовності, яку він розглядає як фундаментальний принцип нової епохи – епохи Людини Духовної. Духовність, з його точки зору, – це ідея людського життя, життєдіяльність людини, яка свідомо самовизначається у відповідності із законами духу, природи, суспільства, планетарно-космічного життя і вищих сил, що проявляється у вигляді гармонійної єдності, яка являє смисл людського буття [9, с. 20].

Онтологічні засади дослідження проблем духовності людини представлено у наукових працях А. Осипова, який вважає, що різноманітність точок зору на природу духовності визначається культурними традиціями, етнічними особливостями вірувань, моральними та художньо-естетичними цінностями [11, с. 23].

Аналіз проблеми духовності в психологічному аспекті свідчить про розгляд її в контексті психології особистості. М. Боришевський зазначає, що одиницею аналізу феномену духовності саме у психології мають бути ціннісні орієнтації: внутрішні моральні інстанції особистості є тим еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність і ступінь розвинутої духовності в людині.

Розглядаючи соціально-психологічну сутність духовності, М. Боришевський наголошує, що у виявах духовності особистість є індивідуальністю, здатною на вибір власних життєвих цілей, реалізація яких забезпечує відчуття повноцінності самореалізації як найважливішої соціально-психологічної потреби [2, с. 390].

Однією з найсуттєвіших передумов розвитку духовності сучасної молоді І. Бех вважає повернення до традиційних моральних цінностей, які визначають передусім ставлення людини до вищого світу, до Бога, а через нього і ставлення до інших людей. Серед таких цінностей головними виступають віра, надія та любов.

У межах релігійного підходу до визначення сутності духовності людини цей феномен розглядає О. Зеліченко, який визначає провідні психічні прояви духовності (любов, творчість, пошук, розвиток, релігійність) і підкреслює, що любов – це і творчість, і пошук, і розвиток, бо вона весь час сама розвивається, формується, шукає нові форми вияву; творчість – це вияв прагнення до поширення себе на світ (втілення себе у матеріальній формі – матеріалізації), до гармонії, до рефлексії, до духовного; релігійність, життя з Богом, реалізує прагнення до виходу за чуттєві межі, до духовного. На думку О. Зеліченка, набуття духовного досвіду можливе двома шляхами: або через реорганізацію (зокрема, рефлексію) того, що вже наявне, або через переживання (проживання (нового)) [3, с. 224].

Ж. Маценко, узагальнюючи філософські та психологічні дослідження кінця XIX – початку XX століття щодо духовності, пропонує визначення смислового психологічного навантаження понять "духовність", "духовний розвиток", а також психологічних чинників духовності:

- сутність духовності в тому, що вона є інтегральним утворенням психіки людини, зокрема, цілісною динамічною системою низки взаємодіючих компонентів (процесів, якостей, властивостей тощо), сукупність яких надає людині можливість психічного та особистісного вдосконалення, самовдосконалення, творчої самореалізації;
- духовність є категорією загальної психології, що впливає з її психологічної сутності;
- провідними чинниками розвитку духовності є об'єктивні (мікро- та макросоціальні середовища) та суб'єктивні (здатності, ціннісні орієнтації, мотивація) складові духовного розвитку особистості [10, с. 301].

Таким чином, узагальнення наукових досліджень з проблеми психології духовності, психологічних засад духовного розвитку особистості свідчить про наявність різних підходів до розуміння духовності як: одного з базових "екзистенціалів" людського буття (В. Франкл), психічної активності (Б. Ананьєв), рушійної сили розвитку особистості (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Петровський), внутрішнього світу, людської суб'єктивності (Б. Братусь, В. Слободчиков) тощо.

Педагогічний аспект проблем духовності особистості представлено у дослідженнях таких науковців, як Ш. Амонашвілі, Т. Антоненко, І. Бех, О. Белих, В. Бутенко, Т. Власова, К. Журба, І. Зязюн, І. Карпенко, О. Олексюк, Т. Петракова, І. Соловцова, О. Сухомлинська, Т. Тюріна, Д. Чернілевський, Г. Шевченко та ін., які розглядають духовність як ціннісний вектор виховання особистості, як ідеал виховання найвищих людських якостей.

За результатами історико-педагогічного дослідження, поняття "духовність" в українській педагогічній думці М. Прищак пропонує визначення духовності як "розгортання, актуалізація смислу буття (духу) як людського буття через самопізнання, самовизначення та самоактуалізацію особистості" [12].

Важливі напрацювання у контексті теоретико-методологічних засад формування духовності представлені у науковій школі доктора педагогічних наук, професора Г. Шевченко. Під її керівництвом ведеться плідна багаторічна робота в Науково-дослідному інституті духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля з проблем духовності. З точки зору Г. Шевченко:

➤ духовність – це багатство і гармонійне узгодження внутрішнього світу людини, душі і духа, інтегрована властивість особистості, яка дозволяє робити вільний вибір основного вектора смислу життя на основі духовно-морального ідеалу;

➤ духовність – це зустріч із самим собою, своєю душею, внутрішнім "Я", сходження до оволодіння найвищими духовними цінностями, возз'єднання образу "Я" з образом світу на основі моральних законів і краси високоморальних вчинків;

➤ духовність є відбиттям гармонії душі, її натхненної роботи в ім'я світла і Добра, Миру і Радості, великої Мудрості;

➤ духовність – внутрішня боротьба із самим собою, сила особистості, спрямована на удосконалення інтелектуальних, моральних,

естетичних, творчих якостей, прагнення піднятися над буденністю життя [13].

У межах соціально-педагогічного контексту поняття "духовність" розглядає М. Чернова, яка підкреслює, що духовність як властивість людини передбачає наявність таких засад:

- особистісне начало (власні установки, погляди на світ, ідеї, збагачення своїм сенсом усіх цінностей, які освоюються та привласнюються);
- самосвідомість на рівні автокомунікації (вибудовування внутрішнього світу, певного внутрішнього простору);
- дозрівання внутрішньої структури особистості з рухом в розвитку зсередини;
- систематизовані стосунки зі світом, з іншими людьми, визначення свого місця;
- ставлення до себе як цінності;
- розвиток творчого початку на різних рівнях і в різних формах; здатність до розрізнення добра і зла [14, с. 27].

Сучасний науковий дискурс презентує різні філософські, психологічні та педагогічні підходи, за якими духовність розглядається як:

- властивість людини, що відрізняє її від тваринного світу і дозволяє їй здійснити себе, бути творцем своєї життєдіяльності (М. Шелер, К. Ясперс, Е. Фромм);
- ціннісне підґрунтя, відповідно до якого відбувається самовизначення людини, побудова внутрішнього світу, культурного простору, здійснюється вибір цінностей, цілей, смислів, розвиток духовних потреб у пізнанні, самопізнанні, рефлексії (Л. Буєва, Є. Бондаревська);
- комплекс явищ, властивостей, ознак людської душі, що виражає моральний, естетичний, інтелектуально-креативний зміст, раціональна, емоційно-чуттєва, волюва сфери;
- ціннісний рівень свідомості, в якому інтегруються вищі цінності, формується моральна стійкість особистості, форма людської самосвідомості, основ конструювання людини в ролі суб'єкта.

На основі аналізу сучасної літератури доведено, що духовність є складним гармонійним поєднанням певних психічних та особистісних якостей людини. Духовність виявляється у процесі взаємодії людини з природою, іншими людьми і має певні форми вияву. Духовність виявляється у спрямуванні інтересів, схильностей людини до пізнання,

засвоєння та створення духовних цінностей. Духовні цінності містять загальнолюдські цінності (інтелектуальні, моральні, естетичні, релігійні) та індивідуальні (світоглядна культура, духовно-моральні, естетичні, професійні ідеали, цінності культури, виховання та освіти). Визначено основні структурні компоненти духовності особистості, до яких віднесено: самопізнання; внутрішній світ; інтелектуальний розвиток; соціальний успіх; розуміння особистого шляху; виконання обов'язків перед суспільством.

Література

1. Алексеев А. П. Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук : спеціальність 09.00.04 "Філософська антропологія, філософія культури" / А.П.Алексеев. – Харків, 2007. – 31 с.
2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Зеліченко А. И. Психологія духовності / А. И. Зеліченко. – М. : Изд-во Трансперсонального інститута, 1996. – 400 с.
4. Іордакі Н. А. Методологічні засади виховання духовності : автореф. дис. для здобуття наук. ст. канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Н. А. Іордакі. – Х., 2003. – 18 с.
5. Каган М. С. О духовном / М. С. Каган // Вопросы философии. – 1985. – № 9. – С. 92–95.
6. Кальной И. И. "Номо" и его духовное измерение / И. И. Кальной // Тугариновские чтения : материалы научной сессии. Серия "Мыслители". – СПб. : СПб. философ. общество, 2000. – Вып. 1. – С. 31–36.
7. Крымский С. Б. Принципы духовности XXI столетия / С. Б. Крымский // День. – 2002. – ноябрь № 210. – С. 18–19.
8. Лившиц Р.Л. Духовность и бездуховность личности / Р.Л. Лившиц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та., 1997. – 167 с.
9. Мурашов В. И. Духовные ресурсы мира: преодоление глобализации / В. И. Мурашов // Школа духовности. – 2001. – № 5. – С. 15–26.
10. Маценко Ж. М. Новітня парадигма духовності: філософсько-психологічне підґрунтя / Ж. М. Маценко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2011. – Т. XII. – Ч. 4. – С. 292–301.
11. Осипов А.О. Онтологія духовності : [монографія у 2-х книгах] / А. О. Осипов. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Кн. 1– 240 с.
12. Прищак М. Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина XIX – 20-ті роки XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / М. Д. Прищак. – К., 2007. – 20 с.

13. Шевченко Г.П. Духовність та духовна культура особистості / Г. П. Шевченко // Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва : [монографія]. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2006. – С. 3–38.

14. Чернова М. Б. Социально-педагогические и психологические аспекты формирования духовности личности: диалог как основа духовной жизни : [учеб. пособие] / М. Б. Чернова. – Гродно : ГрГУ, 1999. – 62 с.

ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ ДУХОВНОСТИ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО ЗНАНИЯ О ЧЕЛОВЕКЕ

Е. И. Иванова

В статье автор рассматривает проблему воспитания духовности, её структурные компоненты и категории, теоретико-методологические основы воспитания духовности и духовных качеств личности на основе философских и психолого-педагогических исследований.

Ключевые слова: *духовность, духовные качества, воспитание, духовные ценности, духовное развитие.*

PROBLEM OF EDUCATION OF SPIRITUALITY OF PERSONALITY IN CONTEXT OF MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE ABOUT MAN

E. I. Ivanova

The author of the article examines the problem of education of spirituality, its structural components and categories, theoretical and methodological foundations of education spirituality and spiritual qualities of the person on the basis of philosophical, psychological, and pedagogical researches.

Keywords: *spirituality, spiritual qualities, upbringing, spiritual values, spiritual development.*

Іванова О. І. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна).

Ivanova O.I. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Pedagogics of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Luhans'k, Ukraine)

Рецензент – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук професор Г.П. Шевченко

Reviewer – Member-correspondent of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor G.P. Shevchenko